

*Јелена Вукоичић
Београд*

ИСТОРИЈА, РАТ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ

Сажетак

У овом чланку аутор разматра однос између историје, рата и националног идентитета. Рат представља друштвени и политички феномен који има више значајних друштвених функција од којих је једна од најбитнијих његова улога у стварању и обликовању етничког и националног идентитета. Поред непосредне улоге коју насиље и сећања произишља из њега имају у афирмацији идентитета, фактичке и митске историјске представе рата уграђене су у темеље националних идеологија великог броја нација. Истиче се да моћно и јединствено искуство рата има капацитет давања емоционалног набоја културном и политичком дискурсу, који би било тешко, ако не и немогуће, добити на било који други начин. Ратна сећања заузимају значајан простор у јавном дискурсу, а њихова стварна моћ и утицај посебно добијају на значају у периодима политичких и безбедносних криза. Рат, стога, није само деструктиван фактор друштвеног развоја; сасвим супротно, он често представља мотор изградње културе, идентитета, друштва, државе и, коначно, саме нације, што га чини вероватно јединим феноменом који поседује моћ да руши и изграђује, уништава и ствара истовремено.

Кључне речи: национални идентитет, нација, етничка мобилизација, насиље, рат, историја, историјско сећање, мит, комеморација.

Историјско сећање и идентитет

Социолошки концепт идентитета првенствено је везан за однос између појединца и одређеног ширег колективитета. У случајевима када одређена категорија постане основ формирања групе, идентитет постаје друштвена веза између појединца и заједнице, што је случај са етничком и националном припадношћу.¹⁾ Идентитет представља један од важнијих квалитета личности који се дефинише како унутрашњим својствима личности, тако и њеним окружењем, односно спољашњим утицајима – економским, политичким, идеолошким итд.²⁾ Кључни психолошки механизам формирања идентитета представља процес идентификације, као поистовећивање са различитим социјалним категоријама, при чему се оне налазе у стално променљивом хијерархијском односу. Посредством процеса категоризације појединац перципира себе као припадника групе, а групу као хомогени ентитет, умањујући разлике и увећавајући сличности унутар ње, док друге групе сагледава у маниру прецењивања разлика између њих и властите групе.³⁾

Национални идентитет представља једну од најзначајнијих врста колективног идентитета, која и данас, као и кроз читаву савремену историју, побуђује снажан осећај привржености и, захваљујући томе, поседује велики емоционални легитимитет.⁴⁾ Насупрот неким предвиђањима из педесетих и шездесетих година прошлог века да ће технолошки развој дугорочно довести до потискивања етничких, религијских и националних фактора у међународној политици, у великом броју савремених држава и друштава национални идентитет и даље има примат у односу на све друге расположиве моделе идентификације. Разлог за то, вероватно, лежи у

1) Погледати: Јасна Милошевић, „Значај националног идентитета“, Српска политичка мисао, бр. 1-4/2003, стр. 155-168, Институт за политичке студије, Београд, 2003; Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell Publishers, Cambridge, 1996; Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford, 1983.

2) Зоран Милошевић, „Улога идеологије у развоју личности“, Политичка ревија, бр. 1/2009, стр. 55-66, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 61.

3) Милена Пешић, „Национални идентитет у дискурзивној пракси: Једно промишљање у мултидисциплинарном кључу“, Политичка ревија, бр. 2/2012, стр. 1-26, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 1-2.

4) Бенедикт Андерсон, *Нација, замишљена заједница*, Плато, Београд, 1998, стр. 2.

културним коренима национализма.⁵⁾ Наиме, иако сваку националну заједницу неоспорно чини велики број „објективних“ карактеристика, као што су језик, религијска припадност, одређена територија, историја, традиција и многе друге, она је, такође, културна конструкција, заснована на интуитивном убеђењу у повезаност путем заједничког порекла и заједничке будућности. Национални идентитет припадницима одређеног колективитета пружа осећај сигурности, смисла и суштине, а националну заједницу претвара у „заједницу судбине“.

С обзиром на чињеницу да национални идентитет представља друштвену конструкцију насталу као резултат дугорочног, у великом броју случајева вишевековног, културног обликовања, историја, уопштено, има кључну улогу у проучавању ове врсте идентитета. Историја или, боље речено, наша перцепција историје, омогућава повезивање појединца са ширим колективитетом, стварањем посебних сећања која дефинишу, обликују и јачају осећај етничког и националног идентитета; помоћу историјских наратива припадници одређене заједнице могу да се „врате“ у прошлост, у тешке, блиставе и судбоносне моменте, који су усмеравали и одлучили судбину читаве нације, и тако постану „сведоци“ историјског континуитета свог постојања. Историјска сећања преносе се са генерације на генерацију различитим путевима, у оквиру породице, заједнице, затим школе, медија и других канала друштвеног дискурса. Моћ коју ова сећања имају често је импресивна и никада је не би требало потцењивати. Наиме, начин на који „видимо“ садашњост у великој мери зависи од нашег односа према прошлости који се, истовремено, пројектује и на нашу визију будућности. Садашњост се доживљава у контексту који је повезан са догађајима, местима и објектима из прошлости... из чега произилазе тешкоће при покушајима да се једно одвоји од другог.⁶⁾

Историјско сећање и идентитет представљају међусобно повезане и зависне концепте; као што идентитет зависи од сећања, тако и сећање зависи од идентитета, док се, истовремено, обоје мењају у различитим временским периодима, и зависно једно од другог.⁷⁾

5) Погледати: Бенедикт Андерсон, *Нација, замишљена заједница*, Плато, Београд, 1998; Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell Publishers, Cambridge, 1996.

6) Погледати: Paul Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.

7) John R. Gillis, "Memory and Identity: The History of a Relationship", in *Commemorations: The Politics of National identity*, John R. Gillis (ed.), Princeton University Press, Princeton,

Сећање, истовремено, представља заједнички део друштвеног знања коме припадници групе придају велики значај, што се може видети на примерима покушаја ревизије националних историја. Како истиче Џорџ Шопфлин, сећање представља заједнички део друштвеног знања од кога се заједница не одриче тако једноставно. Оно је део идентитета и, стога, никакво убеђивање у то да је наводна историја одређене групе 'лажна' или 'имагинарна' неће убедити ту групу у истинитост таквих тврдњи. Ако ишта, њени припадници ће сматрати ове аргументе нападом на себе, што ће само ојачати границе које су поставили око своје заједнице.⁸⁾

Историја, рат и идентитет

Веза између историје, националног идентитета и рата, заснована је на два значајна фактора. Први је да рат представља кључни део историје великог броја савремених држава и нација; може се, заправо, рећи да је већина савремених нација и држава настала захваљујући ратовима које су водиле кроз историју, исто као што су многе, некада снажне и моћне, државе и империје нестале у ратном вихору. Из овога произилази да утицај историје на етнички и национални идентитет, у великом броју случајева, заправо представља утицај сукоба и насиља на националну свест народа који су у њима учествовали. Други фактор представља сама, комплексна и вишеслојна, улога коју рат и насиље, непосредно и историјски, имају на афирмацију колективних идентитета.

Рат, наиме, представља један од најзначајнијих друштвених и политичких феномена чији је историјски и савремени утицај на човечанство немерљив. Ова форма политичког насиља има више значајних друштвених функција од којих је једна од најбитнијих њена улога у стварању и обликовању етничког и националног идентитета. Рат и насиље утичу на лични и колективни идентитет на више различитих, комплексних начина. Поред непосредне улоге коју насиље и сећања произишла из њега имају у афирмацији идентитета⁹⁾, фактичке и митске историјске представе рата уграђене су у

1994, pp. 3-5.

8) George Schopflin, *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*, Hurst & Company, London, 2000, p. 260.

9) Резултати различитих истраживања углавном указују на то да свака претња опстанку етничке или националне заједнице доводи до мобилизације њених чланова и јачања њихове националне свести. У периодима политичких криза и сукоба такође долази до

темеље националних идеологија великог броја етничких и националних група. Стога би било тешко анализирати утицај рата на идентитет одвојено од утицаја историје, културе, религије, државе и друштва, с обзиром на то да су сви ови фактори међусобно условљени и повезани у процесу формирања и афирмације идентитета. Моћно и јединствено искуство рата има капацитет давања емоционалног набоја културном и политичком дискурсу, који је тешко, ако не и немогуће, добити на било који други начин. Рат, према томе, није само деструктиван фактор друштвеног развоја; сасвим супротно, он често представља мотор изградње културе, идентитета, друштва, државе и, коначно, саме нације, што га чини вероватно јединим феноменом који поседује моћ да руши и изграђује, уништава и ствара, истовремено.

Користећи Амерички грађански рат као пример, Вилијем Џејмс истиче моћ ратних сећања. Према његовим речима: „Постоји нешто врло парадоксално у односу савременог човека према рату. Поставите питање милионима наших грађана, на северу и на југу, да ли би дали свој глас (када би тако нешто било могуће) да се наш рат за уједињење избрише из историје и да запис о мирној транзицији до садашњег периода замени онај о маршевима и биткама, и вероватно би неколицина ексцентрика рекла да. Ти преци, ти напори, та сећања и легенде су најсавршенији део онога што данас поседујемо сви заједно, свети духовни иметак, вреднији него сва проливена крв”.¹⁰⁾

Невероватна моћ рата да, истовремено, ствара историју и да се непрекидно „враћа“ путем сећања је јединствена; с обзиром на то да су управо ратови одиграли главну улогу у стварању или уништењу многобројних држава и друштава, они су, самим тим, постали средство повезивања и идентификације, које се тешко може упоредити са било чим другим, док су незаобилазна ратна искуства у великом делу популације створила мешавину осећаја поноса, саосећања, али и историјског дуга, који обавезују и зближавају без обзира на временску или физичку удаљеност.

пороста утицаја већине фактора који конституишу идентитет, као што су заједничка култура, религија, историја. Погледати: Ingo W. Shroder and Bettina E. Schmidt (eds.), *Anthropology of Violence and Conflict*, Routledge, London, 2001; Robin M. Williams Junior, *The Wars Within: Peoples and States in Conflict*, New Delhi: Manas Publications, 2004; *War*, Leon Bramson and George W. Goethals (eds.), Basic Books, New York and London, 1964.

10) William James, “The Moral Equivalent of War”, in *War*, Leon Bramson and George W. Goethals (eds.), Basic Books, New York and London, 1964, p. 21.

Невероватан симболички значај колективног насиља у историјском „ланцу догађаја“ створио је неопходност анализе овог феномена из историјске и компаративне перспективе. Наиме, ниједан насилан чин не може се разумети у потпуности уколико се не посматра као једна карика у дугачком процесу догађаја, од којих се сваки може довести у везу са системом културне структуре који се може упоредити са сличним структурама негде другде.¹¹⁾ Историјски континуитет ратова, исто као и историјски континуитет културе, традиције и веровања, служи како би се прошлост пројектовала на садашњост, у циљу оправдавања сукоба и мотивисања оних који у њему учествују. Легитимитет рата постиже се повезивањем политичких и економских интереса са моралним императивима, а најважнији сегмент ове легитимности је историјска димензија оружаних сукоба. Симболичко значење ранијих ратова интерпретира се у садашњости, док садашње насиље генерише симболичку вредност која ће се употребити у будућим сукобима. Ратови се воде због сећања и често се воде око сећања, односно око могућности успостављања визије прошлости једне групе као једине која поседује легитимитет. Из ове перспективе, насиље не представља само начин решавања конфликта око материјалних питања, већ, такође, начин стварања друштва, наметањем истине и историје једне групе, са свим друштвеним и економским последицама које из тога произилазе.¹²⁾

Ратна сећања и процес етничке мобилизације

Управо због велике емоционалне тежине коју поседује ова врста политичког насиља, наративи о рату представљају незаобилазан део јавног дискурса великог броја савремених друштава; ратна сећања јачају етнички и национални идентитет, осећај заједништва и припадности, као и историјског „дуга“ према онима који су се жртвовали за добробит и будућност заједнице. Ратни наративи заузимају значајан део у јавном дискурсу, без обзира на политичку ситуацију у одређеној држави или региону, међутим, с обзиром на чињеницу да је искуство рата један од најмоћнијих и најефективнијих катализатора индивидуалних, националних и политичких

11) Ingo W. Shroder and Bettina E. Schmidt, "Violent Imaginaries and Violent Practices", in *Anthropology of Violence and Conflict*, Ingo W. Shroder and Bettina E. Schmidt (eds.), Routledge, London, 2001, p. 7.

12) Исто, p. 9.

идентитета, њихова улога и утицај посебно јачају у периодима друштвених, политичких и безбедносних криза, када постају кључан и незаобилазан део етничке мобилизације.

У савременим друштвима етничка мобилизација представља неопходан услов припреме одређене нације за евентуални оружани сукоб. Истицањем позитивних и негативних карактеристика одређеног проблема, ствара се друштвена слика која даље перцепује друштвено националну свест о датом проблему. Медији утичу на брзину те мобилности, али и на објективност свеукупне слике о датом проблему. Та слика у одређеном временском периоду доводи читаву нацију у одређено друштвено стање. Без мобилности политичке елите, са друге стране, дати проблем остаје „локални“, односно он је у том случају усмерен само на географски и демографски већу или мању средину у којој се појавио, али без учешћа целокупног грађанства.¹³⁾

У процесу етничке мобилизације, „историјски елементи се деконтекстуализују и поново интерпретирају као део заједничке легенде о конфронтацији, стварајући имагинаран простор унутрашње солидарности и спољашњег непријатељства. Антагонистички дискурс при томе није измишљен нити дисконтинуалан у историјском контексту, али се фрагменти сећања одвајају и намештају како би се створила нова дефиниција колективног идентитета“.¹⁴⁾ Специфичност ратних сећања, у поређењу са неким другим, између осталог лежи у чињеници да, без обзира на постојање или непостојање свесне манипулације, она тешко могу да буду предмет објективне анализе; сваки рат са собом носи насиље, жртве, патњу, бол и деструкцију, које је тешко рационално дефинисати, измерити или анализирати, посебно ако се то очекује од припадника народа који је у том рату учествовао. Емоције које овакви историјски догађаји изазивају код већине оних чији су чланови породица или преци у њима узели учешће онемогућавају дистанцирање и рационално сагледавање чињеница, што је у потпуности логично; истовремено, ове емоције дају огромну снагу и моћ историјским наративима.

13) Милован Радаковић, „Проблеми у конструкцији колективног националног идентитета“, Политичка ревија, бр. 3/2012, стр. 153-169, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 164.

14) Ingo W. Shroder and Bettina E. Schmidt, "Violent Imaginaries and Violent Practices", in *Anthropology of Violence and Conflict*, Ingo W. Shroder and Bettina E. Schmidt (eds.), Routledge, London, 2001, p. 11.

Субјективан однос према националној историји и доживљај посебних историјских периода и догађаја присутан је код већине народа. Гордон Алпорт везује претпостављену супериорност неких националних група, присутну у њиховом националном дискурсу, за концепт „златног доба”, односно наводног историјског периода културне, економске, војне, итд. надмоћи одређене нације. Према његовим речима, значајан разлог због кога се свака национална и културна група осећа супериорно је то да је у традицији те групе постојало „златно доба“ – период када је она била супериорна у култури, просперитету, науци или моћи, у односу на све околне групе. Истина је да је златно доба могло да буде пре сто, хиљаду или две хиљаде година. Али у једном или другом периоду свака културна група имала је изузетна уметничка, материјална или интелектуална достигнућа. Мотивисани нашим личним поносом, ми се, стога, лако идентификујемо са златним добом нашег народа; често смо склони да оно што сматрамо да заслужујемо данас одређујемо у односу на овај период наше историје.¹⁵⁾ Алпорт даље тврди да је „овакав етноцентризам готово универзална појава код свих народа. Његови корени су дубоки, дубоки колико наше сопствено неограничено самопоштовање... Чланови групе су, након свега, прожети заједничким вредностима и осећањима.”¹⁶⁾ Субјективан доживљај историје углавном укључује и наглашену емпатију према жртвама у редовима сопственог народа и неправдама које су им учињене кроз историју. Припадници одређене заједнице „знају” од својих предака да је њиховој групи учињено много неправди, да су границе њихове земље неправедно уске. Они такође ‘знају’ да је њихова група суштински супериорна и да, стога, заслужује највише.”¹⁷⁾ Ова оштра подела између „наше групе” и „њихове групе”, оптерећена бројним историјским и савременим оптужбама, може да, у периодима политичких криза, доведе до етничке мобилизације и ултимативног (оружаног) конфликта. Наиме, очекивање рата, између осталог, настаје из прикривеног анимозитета који гајимо према другим групама које су, можда пре више векова, повредиле права наших предака са којима се ми сада идентификујемо.¹⁸⁾

15) Gordon W. Allport, “The Role of Expectancy”, in *War*, Leon Bramson and George W. Goethals (eds.), Basic Books, New York and London, 1964, p. 183.

16) Исто.

17) Исто.

18) Исто.

Постојаност самољубивих осећања може се проценити из етноцентричних тонова друштвених наука. Етноцентричан поглед на нације и културе могуће је посматрати у радовима великог броја научника, кроз историју и у садашњем периоду, од којих неки представљају високо цењене ауторитете у својим областима истраживања. Отворено или имплицитно, већина научника у областима друштвених наука обликује своје теорије и посматрања тако да се њихова сопствена култура представи као најизузетнија, а њихова нација као безгрешна,¹⁹⁾ што доводи до истовременог приписивања кривице за све историјске неправде супротстављеној „другој“ групи. У времену масовних медија и њихове неспорне улоге у обликовању ставова јавности, ови канали утицаја интензивно се користе у периодима политичких криза, с обзиром на то да су комуникација и пропаганда неопходне како би „негативац постао заједничко власништво“.²⁰⁾ Уколико се новинари, политичари и други браниоци различитих идеја не удруже у стварању заједничке слике, људи се неће ујединити у фокусирању својих различитости или негативних емоција на једну, јасно одређену претњу. Истина је то да је негативна слика „другости“ често присутна у јавном дискурсу, без обзира на политичку стабилност или могућност конфликта. Представе које имамо о другим људима много чешће су непријатељске него супротно, док су убеници, легенде, традиције, лидери и масовни медији удружени у напору да то тако и остане. Разлог је то да непријатељски имиџи највише одговарају жељама људи да се чврсто држе унутрашњих острва сигурности.²¹⁾

Начини на које се ратови користе од стране режима на власти, кроз системе образовања, медија и друге врсте јавног дискурса, могу да имају огроман утицај на популацију путем јачања и промена идентитета, и стварања услова за различите видове политичких акција. Као што је већ истакнуто, ратна сећања представљају изузетно моћна „оружја“, нарочито у државама под влашћу ауторитарних режима. Контрола над заједничким сећањима је кључна уколико режим жели да ефективно контролише друштво у целини. Он, стога, покушава да добије монопол над овом контролом и сваки алтернативни извор информација и сећања сматра се претњом власти. У посебним околностима, као што је рат, оваква перцепци-

19) Исто.

20) Исто, р. 187.

21) Исто.

ја се максимално интензивира, а свако сећање које није у складу са официјалном верзијом догађаја сматра се актом издаје.

У својој књизи „*Нација у рату*“, објављеној пар година пре почетка Другог светског рата, немачки генерал Ладендорф износи свој став о пожељној националној политици за време оружаног сукоба. Према његовом мишљењу, од сваког припадника нације очекује се да пружи сву своју снагу, било на фронту или изван њега, а то је могуће учинити једино када он прихвати неприкосновену истинитост тврдње да се рат води искључиво због опстанка нације. Тоталитарна политика мора да стави сву снагу нације у службу таквог рата и само ће повиновање фундаменталним расним и духовним законима успети у уједињењу народа, рата и политике, што представља основу очувања нације.²²⁾

Моћ сећања на насиље да наново подстакне непријатељство и будуће насилне сукобе лежи у јединственој позицији коју ова сећања имају у целокупном друштвеном памћењу. Насиљем се стварају јединствена искуства која се преносе путем културе и чувају у колективном друштвеном памћењу, док њихово приказивање представља значајан извор перцепције и легитимације будућег насиља. Поред тога, насиље такође ствара опипљиве резултате који се крећу од погинулих људи до прерасподеле простора, премештања становништва или окупације нових територија. Ово су емпиријске чињенице које могу да буду физички распознате или се могу реконструисати из историјских записа, али су оне такође подложне утицају културног дискурса. Не постоји важнији извор идеологије насиља него што је то приказивање пређашњег насиља, мртвих, губитака и патње.²³⁾

Управо из овог разлога историјски наративи о рату представљају мотор етничких мобилизација широм света, а савремени сукоби често се процењују на основу некадашњих конфликта сачуваних у друштвеном памћењу групе.²⁴⁾ Оправданост сукоба објашњава се посебном „културном граматиком“ којом се дефинише вредност и значај материјалне и друштвене добити, као што су, на пример, част и углед. Ова културна граматика даје трајнији значај

22) Gen. Erich Ludendorff, *The Nation at War*, Hutchinson & Co, London, 1936, p. 54.

23) Ingo W. Shroder and Bettina E. Schmidt, "Violent Imaginaries and Violent Practices", in *Anthropology of Violence and Conflict*, Ingo W. Shroder and Bettina E. Schmidt (eds.), Routledge, London, 2001, p. 8.

24) Исто, p. 4.

насилном сукобу и, стога, обезбеђује додатни мотивациони оквир којим се пружа подстрек изван тренутних интереса појединачних учесника у конфликту.²⁵⁾

Званична верзија бивших и садашњих сукоба приказује се путем наратива, представа и записа. Наративи се концентришу на сећања на некадашње конфликте, потенцирајући неправде, губитке или патње нанете једној групи или глорификујући њена достигнућа. Представе насилних конфронтација, односно „ратне церемоније“, имају значајну улогу у нарочито периодима пре и након завршетка рата, јавним представљањем антагонистичких односа и прототипичних имица насиља. Последња врста насилних представа, записи, су, у ствари, визуелни прикази антагонизама записани у културном пејзажу путем форми визуелне комуникације, као што су медији.²⁶⁾

Симболизам ових насилних представа састоји се од више карактеристичних елемената:

- Строго поларизована структура „ми:они“, од које ниједан појединац не може да побегне и која не оставља простор за недоумице;
- Примењивање принципа тоталитета на све аспекте ове дихотомије: сваки потез или активност друге стране конфронтационог односа посматра се као претња или чин агресије који захтева одбрамбене мере;
- Идентификација „наше“ стране са опстанком и добробити сваког појединца: борба је од виталног значаја за опстанак читаве групе и животе сваког од њених чланова;
- Морална супериорност „нашег“ циља није под утицајем исхода борбе. Пораз неће елиминисати исправност „наше“ позиције;
- Послератно друштво описује се у апокалиптичним терминима: може да постоји само апсолутна победа или тотални пораз. Победничка страна ће урадити све да физички и политички елиминише поражене.²⁷⁾

25) Исто, р. 5.

26) Исто, рр. 9-10.

27) Joseba Zulaika, *Basque Violence: Metaphor and Sacrament*, University of Nevada Press, Reno, 1998, pp. 32-34; овде цитирано из: Ingo W. Shroder and Bettina E. Schmidt, "Violent Imaginaries and Violent Practices", in *Anthropology of Violence and Conflict*, Ingo W. Shroder and Bettina E. Schmidt, Routledge, London, 2001, pp. 10-11.

Мит, рат и национални идентитет

Историје већине држава и народа, поред реалних догађаја и објективних чињеница, такође су обликоване под утицајем митова и легенди насталих на њима. Иако већина историјских митова, услед стотинама година дугог културног преобликовања, суштински представља комбинацију реалности и фикције, у којој управо фиктивни елементи често имају веома значајну улогу, то, ни у ком случају, не умањује њихов значај у друштвеним и политичким сферама. У савременим друштвима политички митови, заправо, представљају објашњења политичких феномена у који неке друштвене групе већ верују.²⁸⁾

Велики број аутора радова о националном идентитету и национализму истиче моћан утицај митова на заједнице. Као што наглашава Јован Базић: „Митови су веома важни конститутивни елементи обликовања националног идентитета. Митски идентитет нације је објективизација фикције као стварних карактеристика једног народа.“²⁹⁾ Према мишљењу Едгара Морена, мит, заправо, представља стожер нације и националне државе. „Мит“, истиче Морен, „није надградња нације: он је тај који ствара солидарност и заједницу; он је неопходан цемент сваког друштва, а у сложенем друштву једини противотров појединачној атомизацији и деструктивним налетима таласа сукоба. И тако, у самогенеришућем обраћању целине помоћу саставних делова и саставних делова помоћу целине, мит ствара оно што га ствара, што ће рећи саму националну државу“.³⁰⁾ Џорџ Шопфлин дефинише мит као поштовану традицију и дубоко укоревљен културни појам који се репродукује и, стога, стално обнавља у садашњости. Према његовим речима, ови дискурси се налазе на месту „управљања значењима“ којима се култура производи и одржава, преноси и прима, примењује, из-

28) Katarina Milosevic, Misa Stojadinovic, "Contemporary Political Myth Through the Prism of National Identity", pp. 77-87, *FACTA UNIVERSITATIS, Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History* Vol 11, No 1, 2012, p. 78.

29) Јован Базић, „Улога косовског мита у обликовању српског националног идентитета“, Српска политичка мисао, бр. 4/2012, стр. 253-271, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр.254

30) Едгар Морен, „Појам националне државе“, у Теорија политике, Драган Симеуновић (ур.), Наука и друштво, Београд, 2002, стр. 110-111.

лаже, памти и проучава.³¹⁾ Сваки мит, међутим, не носи довољну тежину и моћ да би утицао на начин на који етничке и националне групе себе доживљавају. Како примећује Мери Фулбрук, како би имали потенцијал изградње нације, митови морају да имају одјек у сећањима широких народних маса, као и да понуде одговоре на тренутне потребе.³²⁾ Чланови заједнице, међутим, не морају да верују у истинитост историјског мита због тога што „прави циљ мита није да представи објективну слику света онаквог какав је, већ да изрази схватање човека о себи самом у свету у коме се налази. Мит не би требало тумачити космолошки, већ антрополошки или, још боље, егзистенцијално”.³³⁾

Како би мит успешно обављао свој главни задатак успоста-вљања везе између припадника једног друштва и стварања границе између ове и других заједница, довољно је да чланови групе прихвате његов садржај и поруку. Заједнички митови су, заправо, један од најзначајнијих елемената за разликовање чланова једне групе од оних који то нису.³⁴⁾ Кључни значај мита, стога, лежи у његовој улози у процесима „стварања граница“ и „одржавања граница”.³⁵⁾ Границе се одржавају сталним истицањем „разлика и јединствености“, с обзиром на то да су захтеви за одвојеношћу на објективним основама подржани неговањем историјских митова. Овакви митови – о једном друштву, али и о њему суседним друштвима – помажу у стварању реда у неуредном културном пејзажу.³⁶⁾ Митови и митска историја враћају у живот заједничко наслеђе и, стога, имају фундаменталну улогу у процесу одређивања „онога што јесмо”.³⁷⁾

31) George Schopflin, *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*, Hurst & Company, London, 2000, p. 90.

32) Mary Fulbrook, “Myth-making and National Identity: The Case of the G.D.R.”, in *Myths and Nationhood*, Geoffrey Hosking and George Schopflin (eds.), Hurst & Company, London, 1997, pp. 73-74.

33) Rudolf Bultman, “New Testament and Mythology”, in *Theories of Myths*, Robert A. Segal (ed.), Garland, New York, 1996, Vol. 3, p. 38.

34) George Schopflin, “The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths”, in *Myths and Nationhood*, Geoffrey Hosking and George Schopflin (eds.), Hurst & Company, London, 1997, pp. 19-20.

35) Pal Kolsto (ed.), *Myths and Boundaries in South-Eastern Europe*, Hurst & Company, London, 2005, p. vii.

36) Pal Kolsto, “Introduction: Assessing the Role of Historical Myths in Modern Society”, in *Myths and Boundaries in South-Eastern Europe*, Pal Kolsto (ed.), Hurst & Company, London, 2005, p. 3.

37) Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell Publishers, Cambridge, 1996, p. 202.

Значајна улога ратова у историјском сећању може се посматрати и на примеру историјских митова који су, у већини случајева, засновани на темама борбе и сукоба. Кроз историју, митови су углавном настајали у тешким и судбоносним тренуцима за опстанак читавог народа, тако да није зачуђујуће да су везани за ратове. Осим тога, с обзиром на то да велики број историјских митова, у суштини, представља механизме за стварање и континуирано одржавање граница између различитих, често супротстављених, етничких и националних заједница, да би мит уопште могао да има овакву функцију он мора да се заснива на „непомирљивим разликама“ које се манифестују антагонизмима, конфликтима и оружанним сукобима.

Снага коју неки митови носе у себи често се „проверава“ у периодима политичких и безбедносних криза, када ови наративи постају мотор етничких мобилизација сукобљених заједница. Моћне представе великих историјских ратова, настале на реалним чињеницама и обогаћене различитим фиктивним елементима, подстичу већ постојеће међуетничке антагонизме, интензивирају осећај националног идентитета, али и историјског дуга према генерацијама које су се жртвовале за будућност заједнице. У периодима који претходе сукобима митови служе у сврху конструкције наратива који се изнова понављају и увежбавају да би, у тренутку када дође до директног оружаног конфликта, почели да стварају ред уместо хаотичне ратне реалности, пружајући јој „виши“ национални значај. Суморна стварност ратова трансформише се у складу са митским наративима тако што се стварни ликови и догађаји усклађују са садржајем мита. Реалност се поједностављује, разлике поштравају, а контрасти истичу. Моћ великих историјских митова, у периодима етничких мобилизација и сукоба, често је толико велика да у јавном дискурсу долази до „брисања“ границе између различитих историјских периода и приближавања догађаја који су вековима далеко једни од других. Митским пројектовањем прошлости на садашњост не ствара се само историјски континуитет одређених догађаја важних за опстанак заједнице, већ и уверење да постоји шанса да се поједине историјске „неправде“, након много деценија или векова, коначно исправе, жртве освете, а нација и њена држава напокон добију место, које им, у свести њихових припадника, одувек припада.

Политичка улога и културни смисао комеморација

Појава модерног концепта национализма у касном осамнаестом веку у великој мери је повећала значај, политичку улогу и културни смисао ратних сећања у заједницама широм света. У овом периоду дошло је до пораста институционалног значаја ритуализованих представа историјских сећања. Ратни споменици, прославе, гробља и други симболички изрази сећања не представљају, међутим, само „места жалости“, већ су, што је много значајније, они постали начини чувања заједничког националног идентитета, којима се, кроз образовање, медије и јавни дискурс, људи подсећају на дужност жртвовања нацији присећањем на прошле ратове.³⁸⁾ Ова комбинација споменика, комеморација и ритуализованог извођења може да постане моћан симболички систем који ствара менталну географију којом се најнезаборавнији тренуци прошлости смештају у нашу свест.³⁹⁾ Комеморације учвршћују колективно сећање и пружају му друштвену суштину.⁴⁰⁾ Према речима Џорџа Шопфлина: „...Оживљавање сећања на уређен и ритуализован начин, довољно регуларно да прослава постане део живота оних који у њој учествују, потврђује оно што сматрамо морално исправним. Оно, пре свега, потврђује пресудан значај самог сећања”.⁴¹⁾ Са друге стране, опасност од запостављања сећања у оквиру заједнице је то да оваква заједница неће бити у стању да опстане током времена, с обзиром на то да је друштво без сећања слепо у односу на своју сопствену садашњост и будућност зато што му недостаје морални оквир у које би сместило своја искуства. Оно врло лако губи корене што га, само по себи, не чини лошим, већ једноставно баналним.⁴²⁾

Комеморативне церемоније пружају посебну потпору меморијалним местима са циљем да убрзају стварање посебних сећања на прошлост, а затим их, сталним понављањем, одржавају временом. Овакве церемоније представљају својеврстан „театар сећања“ који

38) Погледати: Wolfgang Hoepken, “War, Memory and Education in a Fragmented Society”, *East European Politics and Societies*, Vol 13, No. 1, Winter 1999.

39) Patrick Hutton, *History as an Art of Memory*, University of Vermont, Hanover, 1993, p. 80.

40) Daniel J. Herman, *The Construction of Memory in Interwar France*, UCP, Chicago, 1994, p. 186.

41) George Schopflin, *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*, Hurst & Company, London, 2000, p. 74.

42) Исто.

кроз наративе подсећају заједницу на њен идентитет и објашњавају њену прошлост као неку врсту „колективне аутобиографије”.⁴³⁾ Оне су наш начин да кажемо да смо оставили траг, да смо већ направили избор и да тај избор не може директно да се преиспитује, због тога што би такво преиспитивање довело интегритет заједнице у опасност.⁴⁴⁾ Комеморације су, међутим, много више од снабдевача заједничким сећањима и заштитника истих. Како би биле заиста ефикасне, оне морају да постану начин живота – чланови заједнице морају да се навикну на њих.⁴⁵⁾

С обзиром на значај прошлости и сећања која из ње произилазе, а која се одржавају и јачају комеморативним церемонијама, изградња нације је немогућа без комеморација. Ова ритуализована подсећања на тешке и судбоносне историјске догађаје пружају велику емоционалну снагу и осећај посебности, па и моћи, онима који у њима учествују. С обзиром на то да су све нове нације најосетљивије и најрањивије на самом почетку, управо комеморације су идеалан начин да се ојачају инспиративним „тренутком славе”.⁴⁶⁾ Овакав „тренутак“ такође може да подстакне осећај „историјског дуга” – садашње генерације требало би да се осећају дужним својим прецима за њихове жртве, да одржавају њихове системе вредности и да, уколико је потребно, поднесу сличне жртве како би заштитиле њихово наслеђе.⁴⁷⁾

*

Рат представља један од кључних елемената историје већине савремених држава и народа, под чијим су утицајем стварани и обликовани њихови колективни идентитети. Ратови су, истовремено, уништавали и стварали нације, државе и читаве цивилизације; најсветлије и најтрагичније странице националних историја исписане су током и након завршетка великих сукоба. Ниједан други

43) Paul Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, pp. 48-50.

44) George Schopflin, *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*, Hurst & Company, London, 2000, p. 78.

45) Paul Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, pp. 36-38.

46) Исто, 70-71

47) John R. Gillis, “Memory and Identity: The History of a Relationship”, in *Commemorations: The Politics of National identity*, John R. Gillis (ed.), Princeton University Press, Princeton, 1994, pp. 8-9.

друштвени феномен никада није имао толику моћ да, у релативно кратком периоду, створи, измени или уништи друштвене, културне и вредносне системе стваране деценијама или чак вековима. Суочене са ратним претњама, друштвене групе су кроз историју биле принуђене да се мењају, развијају и усавршавају како би се одбраниле од напада и опстале. У тим процесима долазило је и до, често великих и интензивних, промена њихових култура, традиција и система вредности, који су се обликовали и прилагођавали у складу са динамиком, трајањем и последицама конфликта. У неким случајевима, појединци и читави народи су из корена мењали своје раније културе и традиције, некад прелазећи на страну непријатеља и прихватајући његове системе вредности и начин живота; у другим случајевима, сукоби, насиље и патња само су учврстили културу и национални идентитет заједнице која их је преживела. Интензивна и трауматична ратна искуства су, стога, одувек изазивала темељне промене код појединаца и читавих друштава, обликујући, учвршћујући, мењајући или уништавајући њихове вредносне системе, културу, традицију и, самим тим, њихову националну свест и идентитет.⁴⁸⁾ Из ових разлога, ратна сећања заузимају значајан простор у националним јавним дискурсима, а њихова стварна моћ и утицај посебно добијају на значају у периодима политичких и безбедносних криза. Ова сећања, уобличена у оквиру комеморација, митова и других врста наратива, захваљујући свом огромном капацитету да, у релативно кратком периоду, национално „освесте“ припаднике супротстављених заједница, такође представљају кључне факторе етничких мобилизација и основне етничке мотиваторе група које учествују у конфликту.

Литература

- Андерсон, Бенедикт, *Нација, замишљена заједница*, Београд, Плато, 1998.
- Базић, Јован, „Улога косовског мита у обликовању српског националног идентитета“, *Српска политичка мисао*, бр. 4/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

48) Погледати: Paul Connerton, *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989; George Schopflin, *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*, Hurst & Company, London, 2000.

- Bramson, Leon and George W. Goethals (eds.) *War*, Basic Books, New York and London, 1964.
- Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford, 1983.
- Gillis, John R. (ed.), *Commemorations: The Politics of National identity*, John R. Princeton University Press, Princeton, 1994.
- Kolsto, Pal (ed.), *Myths and Boundaries in South-Eastern Europe*, Hurst & Company, London, 2005.
- Ludendorff, Erich Gen., *The Nation at War*, Hutchinson & Co, London, 1936.
- Милошевић, Јасна, „Значај националног идентитета“, *Српска политичка мисао*, бр. 1-4/2003, Институт за политичке студије, Београд, 2003.
- Milosevic, Katarina, Misa Stojadinovic, “Contemporary Political Myth Through the Prism of National Identity”, *Facta Universitatis, Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History*, Vol 11, No 1, 2012.
- Милошевић, Зоран, „Улога идеологије у развоју личности“, *Политичка ревија*, бр. 1/2009, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Пешић, Милена, „Национални идентитет у дискурзивној пракси: Једно промишљање у мултидисциплинарном кључу“, *Политичка ревија*, бр. 2/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Радаковић, Милован, „Проблеми у конструкцији колективног националног идентитета“, *Политичка ревија*, бр.3/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Segal, Robert A., *Theories of Myths*, Garland, New York, 1996.
- Симеуновић, Драган (ур.), *Теорија политике*, Наука и друштво, Београд, 2002.
- Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford, 1986.
- Shroder, Ingo W. and Bettina E. Schmidt (eds.), *Anthropology of Violence and Conflict*, Routhledge, London, 2001.
- Schopflin, George, *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*, Hurst & Company, London, 2000.

- Herman, Daniel J., *The Construction of Memory in Interwar France*, UCP, Chicago, 1994.
- Hoepken, Wolfgang, "War, Memory and Education in a Fragmented Society", *East European Politics and Societies*, Vol 13, No. 1, 1999.
- Hosking, George and George Schopflin (eds.), *Myths and Nationhood*, Hurst & Company, London, 1997.
- Hutton, Patrick, *History as an Art of Memory*, University of Vermont, Hanover, 1993.
- Connerton, Paul, *How Societies Remember*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
- Williams, Robin M. Junior, *The Wars Within: Peoples and States in Conflict*, Manas Publications, New Delhi, 2004.

Jelena Vukoicic

HISTORY, WAR AND NATIONAL IDENTITY

Resume

War, violence and experiences derived from these traumatic events have many important social functions, one of which is their role in the formation and affirmation of individual and collective national identity. The wartime atrocities provide a singularly powerful reservoir of suppressed and repressed memories, surviving as artifacts of a particular sort, both inside and outside of the boundaries of publicly permitted discourse. There are different ways in which the war and war memories influence the individual and collective identity of the people. The impact of the war on the sense of identity cannot be analyzed separately from the impact of history, culture, religion, tradition, state and society on identity, because all these factors are intertwined in the historical process of identity formation. Apart from the direct experience of war, its historical experience also plays the crucial role in the formation of the identities of national and ethnic groups. Given the fact that wars, foreign occupations and long periods of political crisis constitute the substantial parts of the histories of most nations and ethnic groups, the impact of the history on national identity is, in large part, the impact of the war; violence and different types of political crisis on identity.

Wars everywhere have always played a major role in historical memory; even the oldest myths and traditions deal with fighting and killing. Historical narratives provide a framework for locating the self within a particular interpretation of larger processes, which can be done in a number of ways. History is often “learned” within the family, as the shared experiences of one generation are passed on to the next generations. This process is individual, and, therefore, not dependent on the state and society. In some cases, the war memories that have been passed from one generation to another differ sharply from the official narrative regarding the same events. Apart from that, the historical narratives of the war are employed by the individual states and political regimes in order to create specific war memories among the population. Wars, whether victorious or lost, are used by state authorities, not only to strengthen national identity, but also to transmit officially desired social values and virtues. Considering the fact that the experience of war is the most powerful and effective catalyst of individual, national and political identities, wartime memories can be employed in different ways to shape the feelings and opinions of the members of the particular community. The ways in which wars are “used” by the regimes in power through education, media and other forms of public discourse can have a tremendous impact on the population through the shift of identities and the subsequent creation of the conditions for the different kinds of political action.

While collective memory in premodern societies was largely based on wartime experiences, the advent of nationalism in the late eighteenth century increased the importance, the political role, and the cultural significance of war memories in societies everywhere. War memorials, celebrations, cemeteries, and other symbolic expressions of memory are not only “sites of mourning,” but, more important, they have become the means of fostering the collective national identity, education, textbooks, and public discourse all combined to remind people of the duty of sacrificing for one’s own nation by recalling former wars. The memory of war thus became a chapter in the “grammar of nationalism” that was written across Europe during the nineteenth century. Wars and war memories can be and are, therefore, used in different ways to strengthen the feelings of belonging and nationhood.

The impact of the war on communities goes far beyond its impact on national identity; the war memories have always been effective instruments for a strategy of nation-building

in many parts of the world. Just as it can be argued that the nations are, to an extent, the products of wars, many of the existing states are also direct results of the wars that have been fought for their independence. Given these facts it is not surprising that the war memories are used by political elites to mobilize the population for the support of the particular regime and national projects.

Key words: national identity, nation, ethnic mobilization, violence, war, history, historical memory, myth, commemoration.